

De spelregels van de democratie

KIESSTELSELS EN POLITIEKE
SYSTEMEN IN EUROPA

Inhoud

Voorwoord	13
Inleiding	15
I. ‘Eenheid in verscheidenheid’	17
II. Opbouw van het boek	23
Hoofdstuk 1 – Verkiezingen en verkiezingen is twee. De discipline van de vergelijkende politiek biedt soelaas	27
I. Inleiding	29
II. Een plejade aan verschillende regels	30
III. De verkiezingen als basis voor onze vergelijking	39
IV. Functies van kiesstelsels	43
Hoofdstuk 2 – Classificatie van kiesstelsels	49
I. Inleiding	51
II. Drie categorieën kiesstelsels	53
1. Meerderheidsstelsels	54
2. Proportionele stelsels	56
3. Gemengde stelsels	57
4. Andere stelsels	58
III. Variaties in de kiesstelsels	59
1. Districtsgrootte	59
2. Stemprocedure (<i>ballot structure</i>)	61
3. Vrije keuze van de kandidaten of niet?	63
IV. Verspreiding van de stelsels over de wereld	64
V. Kiesstelsels en alternatieve concepties van ‘vertegenwoordiging’	66
VI. Kunstmatige vertekeningmechanismen	68
1. De ongebalanceerde kieskringen (<i>malapportionment</i>)	68
2. <i>Gerrymandering</i>	70
3. Kiesdrempel	75
4. Antipartijwetgeving	77

Hoofdstuk 3 – Het Britse politieke systeem op basis van het <i>First Past The Post</i> -meerderheidsstelsel	79
I. Inleiding	81
II. Het Britse kiesstelsel in een notendop	82
1. Een land in 650 stukjes	82
2. <i>By-elections</i>	83
3. <i>Safe seats vs. marginal seats</i>	84
4. Absolute meerderheid?	87
III. Gevolgen van het Britse kiesstelsel	88
1. Een tweepartijensysteem?	88
2. Disproportionaliteit stemmen vs. zetels	90
a) Geografische spreiding/concentratie van stemmen	92
b) Indeling van kieskringen	93
IV. Voor- en nadelen van het <i>First Past The Post</i> -stelsel	96
V. <i>House of Lords</i>	102
1. Samenstelling	102
2. Taken	104
VI. De relaties tussen de wetgevende en de uitvoerende macht	105
1. De uitvoerende macht gedomineerd door de <i>prime minister</i>	105
2. Een statig maar onmachtig parlement	108
VII. De verkiezing van het <i>Congress</i> en de president in de Verenigde Staten van Amerika: de georganiseerde tweepartijenstaat	110
VIII. Het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten als typevoorbeeld van een Westminstermodel	113
IX. Besluit	118
Hoofdstuk 4 – Absolutemeerderheidsstelsels	119
I. Inleiding	121
II. <i>Alternative Vote</i> (of het stelsel van de overdraagbare stem)	122
1. Inleiding	122
2. Kenmerken van het <i>Alternative Vote</i> -stelsel	123
3. Voor- en nadelen van het <i>Alternative Vote</i> -systeem	125
III. Tweerondestelsel	128
1. Inleiding	128
2. Verkiezing van de <i>Président de la République</i> (<i>Majority Run-off Two-Round System</i>)	128

3. Verkiezing van de Franse <i>Assemblée nationale</i> (<i>Majority-Plurality Two Round System</i>)	132
4. Voor- en nadelen van het tweerondestelsel	142
IV. Besluit	145

Hoofdstuk 5 – De gevolgen van een tweerondesysteem: de werking van de Vijfde Franse Republiek (1958-...)

I. Inleiding	149
II. Kenmerken van de Vijfde Franse Republiek	150
IV. Gevolgen van het semipresidentiële systeem	160
1. De acht presidenten van de Vijfde Franse Republiek	161
2. Het statuut van de president	163
3. De bevoegdheden van de president	164
4. De eerste minister en de overige leden van de ministerraad	170
V. Het parlement en de relaties tussen de uitvoerende en de wetgevende macht	175
1. Het parlement verzwakt door de grondwet, de regering en de cumul van mandaten	175
2. De Franse Senaat	177
VI. Besluit	179

Hoofdstuk 6 – Stelsels van evenredige vertegenwoordiging en consensusdemocratieën

I. Inleiding	183
II. Determinanten van proportionaliteit	184
1. De electorale formule	184
a) Kiesdelertechnieken	184
b) Delerreeksen	186
2. De grootte van de kieskringen	189
3. De formele kiesdrempel	190
III. Voor- en nadelen van lijstproportionele systemen	191
IV. Het consensusmodel	194

Hoofdstuk 7 – Democratie in de Lage Landen

I. Inleiding	201
II. Het Nederlandse politieke stelsel	202
1. Inleiding	202
2. Stemverrichtingen	203

3. Zeteltoewijzing	206
4. Nederlandse instituties	207
5. Het parlementaire stelsel	212
III. Het Belgische kiesstelsel	214
1. Inleiding	214
2. De verschillende kiesstelsels in België	215
a) De verkiezing van de federale Kamer van Volksvertegenwoordigers	215
b) De zesde staatshervorming (2014)	226
c) De verkiezing van de deelstaatparlementen	229
d) De verkiezing van de gemeente- en provincieraden	230
3. Het kiesstelsel en de participatie in België	236
IV. Besluit	241
Hoofdstuk 8 – Gemengde stelsels: het Duitse politieke systeem	243
I. Inleiding	245
II. Het Duitse kiesstelsel	248
1. Oorsprong en algemene kenmerken	248
2. Stemverrichtingen en zetelberekening	250
III. Voor- en nadelen van het Duitse systeem	258
IV. Effecten en gevolgen van het Duitse kiesstelsel	260
V. Het Duitse federalisme	267
VI. Bicameraal parlementair systeem	270
VII. Besluit	272
Hoofdstuk 9 – Eén parlement voor Europa? De lange strijd om macht van het Europees Parlement	273
I. Inleiding	275
II. Van Gemeenschappelijke Vergadering tot Europees Parlement	277
III. ‘In verscheidenheid verenigd’	280
IV. Van euroforie tot eurosceptis	288
V. De moeizame weg naar meer macht	295

Hoofdstuk 10 – Effecten van kiesstelsels	
Disproportionaliteiten, opkomst en vrouwenvertegenwoordiging	303
I. Inleiding	305
II. De Gallagherindex voor de graad van (dis)proportionaliteit	306
III. Invloed van het kiesstelsel op de opkomst (<i>electoral turnout</i>)	312
1. De opkomstplicht	312
2. De opkomstplicht als remedie tegen dalende participatie?	314
3. Institutionele factoren die invloed hebben op de opkomst	315
4. Invloed van de kieswetgeving op de opkomst	318
5. Toevallige factoren die invloed hebben op de opkomst	319
IV. Vrouwen en verkiezingen	322
1. De electorale participatie van vrouwen	322
2. Vrouwen in het parlement	324
Epiloog – De presidentialisering van de westerse democratieën?	329
Bibliografie	331

Lijst van tabellen en figuren

I. Tabellen

Tabel 2.1	Variaties in districtsgrootte (DM)	60
Tabel 2.2	Verspreiding van kiesstelsels over de wereld (2024)	65
Tabel 3.1	Winstmarges per zetel ten aanzien van de tweede partij	86
Tabel 3.2	Percentage <i>constituencies</i> waarin de winnaar een absolute meerderheid behaalt	87
Tabel 3.3	Stemmen- en zetelpercentages van de <i>Conservatives, Labour</i> en <i>Liberal Democrats</i> (1945-2024)	91
Tabel 3.4	Samenstelling van het <i>House of Lords</i>	104
Tabel 3.5	De Britse eerste ministers (1945-2024)	106
Tabel 4.1	Het belang van de <i>primary count</i> bij het <i>Alternative Vote</i> -systeem	125
Tabel 4.2	Aantal kandidaten bij de Franse presidentsverkiezingen	129
Tabel 4.3	Uitslag van de eerste en de tweede ronde van de Franse presidentsverkiezingen in 2022	130
Tabel 4.4	Uitkomst van de eerste ronde bij de Franse parlementsverkiezingen (1997-2024)	133
Tabel 4.5	Twee <i>quadrangulaires</i> mogelijk na de eerste ronde van de Franse parlementsverkiezingen op 30 juni 2024	135
Tabel 4.6	Effecten van het meerderheidsstelsel (1978-2024)	138
Tabel 4.7	Het resultaat van 17 juni 2007 volgens verschillende kiessystemen	140
Tabel 4.8	Opkomst bij parlements- en presidentverkiezingen in Frankrijk	143
Tabel 5.1	Overzicht van presidenten en eerste ministers in de Vijfde Republiek	165
Tabel 6.1	De werking van de kiesdeler met het grootste gemiddelde, bij de Nederlandse verkiezingen van 2012	186
Tabel 6.2	Soorten delerreeksen	187
Tabel 6.3	Delerreeks D'Hondt (14 zetels te verdelen)	187
Tabel 6.4	Delerreeks Imperiali (14 zetels te verdelen)	188
Tabel 7.1	Verdeling voorkeurstemmen Nederland (22 november 2023)	205
Tabel 7.2	Evoluties in het Nederlandse partijenlandschap (in %)	208
Tabel 7.3	Overzicht van de Nederlandse minister-presidenten (1982-2024)	211

Tabel 7.4	De indeling van het grondgebied in kiesdistricten, voor de federale, deelstaat- en Europese verkiezingen (situatie in 2024)	216
Tabel 7.5	Verdeling van de zetels in de kieskring Antwerpen (Kamer, 2024)	218
Tabel 7.6	Toewijzing van de zetels aan de lijst N-VA in de kieskring Antwerpen (Kamer, 2024)	220
Tabel 7.8	Aantal senaatszetels en type senatoren anno 2024 (Nederlandse taalgroep)	228
Tabel 7.9	Verkiezingen gemeenteraad Antwerpen (2024)	231
Tabel 7.10	Zetelverdeling verkiezingen district Antwerpen (2024)	234
Tabel 7.11	Verkiezing provinciedistrict Leuven (2024)	235
Tabel 7.12	Evolutie van de Belgische politieke partijen (Kamerverkiezingen, 1978-2024)	237
Tabel 7.13	Samenstelling van de Belgische federale regeringen (1981-2024)	238
Tabel 8.1	Landen met parallelle kiessystemen (verkiezing van het Lagerhuis)	246
Tabel 8.2	Landen met een MMP-stelsel	247
Tabel 8.3	Verdeling van de zetels over de <i>Länder</i>	253
Tabel 8.4	De proportionaliteit van het Duitse kiessysteem in 2017	258
Tabel 8.5	Duitse parlementsverkiezingen van 24 september 2017	261
Tabel 8.6	Gesplitst stemmen in Duitsland in 2017	262
Tabel 8.7	De (West-)Duitse regeringscoalities sinds 1982	264
Tabel 8.8	Evolutie van de Duitse politieke partijen (1980-2021) (<i>Zweitstimme</i> in %)	265
Tabel 8.9	De (West-)Duitse bondskanseliers sinds 1949	266
Tabel 8.10	De Duitse deelstaten (situatie in 2023-2024)	268
Tabel 9.1	Evolutie van het aantal zetels per lidstaat in het Europees Parlement	281
Tabel 9.2	Kiesstelsels en politieke systemen in de EU-lidstaten	285
Tabel 9.3	De opkomst bij Europese verkiezingen (in %)	290
Tabel 9.4	Overzicht van de Europese partijen en de fracties in het Europees Parlement (2024)	300
Tabel 10.1	Uitslag van de verkiezingen in het Verenigd Koninkrijk, 4 juli 2024	307
Tabel 10.2	Uitslag van de verkiezingen in Nederland, 22 november 2023	308
Tabel 10.3	Disproportionaliteit van het kiesstelsel en het effectieve aantal partijen in enkele westerse democratieën	309
Tabel 10.4	Gemiddelde opkomst bij nationale verkiezingen (1988-2019)	315
Tabel 10.5	Relatie tussen disproportionaliteit en vrouwenvertegenwoordiging	325
Tabel 10.6	Relatie tussen kiesstelsel en aantal vrouwelijke parlementsleden	326
Tabel 11.1	Aantal en gemiddelde duur van de Belgische regeringen (1944-2010)	345

II. Figuren

Figuur 2.1	Categorieën van kiesstelsels	53
Figuur 2.2	Categorische (links) en ordinale (rechts) kiesbrieven	62
Figuur 2.3	Gemiddeld aantal kiesgerechtigden per zetel, per partij (verkiezingen van 2024)	70
Figuur 2.4	De oorsprong van de term <i>gerrymandering</i>	71
Figuur 2.5	<i>Gerrymandering</i>	72
Figuur 2.6	<i>Gerrymandering</i> in de praktijk – het 3de district in de staat North Carolina (VS) – verkiezingen voor het Huis van Afgevaardigden 2012	73
Figuur 2.7	<i>Gerrymandering</i> in de staat North Carolina 2020 – 2022 – 2024	74
Figuur 3.1	Stemmenaandeel <i>Conservatives, Labour en Liberal Democrats</i> (1945-2024)	90
Figuur 3.2	Gebrekkige logica bij het vastleggen van de grenzen voor het Schotse parlement (2023)	95
Figuur 3.3	<i>Clause 4</i> van de partijstatuten van de Britse <i>Labour</i> -partij	115
Figuur 4.1	Het stelsel van <i>Alternative Vote</i>	124
Figuur 5.1	Factievorming in de Franse <i>Parti socialiste</i> (situatie in 1991)	154
Figuur 5.2	Evoluties in het Franse partijlandschap	158
Figuur 8.1	Voorbeeld van een Duits stembiljet	251
Figuur 10.1	Verband electorale strijd – opkomst (Verenigd Koninkrijk, 2005)	320
Figuur 11.1	Verkiezingscampagne van SPD in 2021, opgebouwd rond Olaf Scholz: ‘Kanzler für Deutschland’	333
Figuur 11.2	CVP-campagne in 1977: ‘méér dan ooit Tindemans’	334
Figuur 11.3	Presidentialisering en politieke stelsels	339

Voorwoord

Dit boek is een volledig geactualiseerde en op meerdere plaatsen uitgebreide versie van vier eerdere edities van *De spelregels van de democratie* (Stefaan Fiers en Steven Van Hecke, verschenen bij ASP, in 2009, 2013, 2017 en 2020).

Zowat elke week vinden wel ergens in de wereld verkiezingen plaats. Soms zijn deze lang op voorhand aangekondigd en goed voorbereid, zoals de Amerikaanse presidentsverkiezingen van 5 november 2024, die het orgelpunt waren van een meer dan twee jaar durende campagne. Evenzeer kunnen verkiezingen verrassend snel afgekondigd en georganiseerd worden, zoals in 2024 in Frankrijk, toen president Macron op 9 juni 2024, op basis van de eerste exit-polls van de Europese verkiezingen, de *Assemblée nationale* ontbond en nieuwe verkiezingen aankondigde, nauwelijks enkele weken voor de start van de Olympische Spelen in zijn land.

Analisten wijzen erop dat het moeilijker geworden is om de uitslag van de verkiezingen te voorspellen. Vooral ook omdat er steeds meer en dus kleinere partijen deelnemen aan de verkiezingen. Het politieke landschap raakt er meer en meer door gefragmenteerd. Het bemoeilijkt de regeringsvorming, omdat er een compromis moet gevonden worden tussen meerdere partijen. Evenwel zijn er een aantal wetmatigheden die ingebakken zitten in elk van de kiesstelsels die aangewend worden om stemmen om te zetten in zetels en om meer of minder partijen toegang te geven tot het parlement. Die structurele kenmerken van de kiesstelsels vormen de rode draad doorheen dit boek.

We danken iedereen die meewerkte aan de vorige versies van het boek, of die reageerde en ons suggesties gaf op de tekst.

Wij hopen dat dit boek niet alleen de studenten in Leuven en Kortrijk zal boeien, maar ook andere lezers zal inspireren en motiveren om zich verder te verdiepen in één van de meest fascinerende domeinen van de politieke wetenschap: de studie van verkiezingen, kiesstelsels en politieke systemen en de vernuftige manier waarop men soms, via *electoral engineering*, het resultaat van die verkiezingen naar zijn eigen hand kan zetten.

Leuven, 5 januari 2025

Inleiding